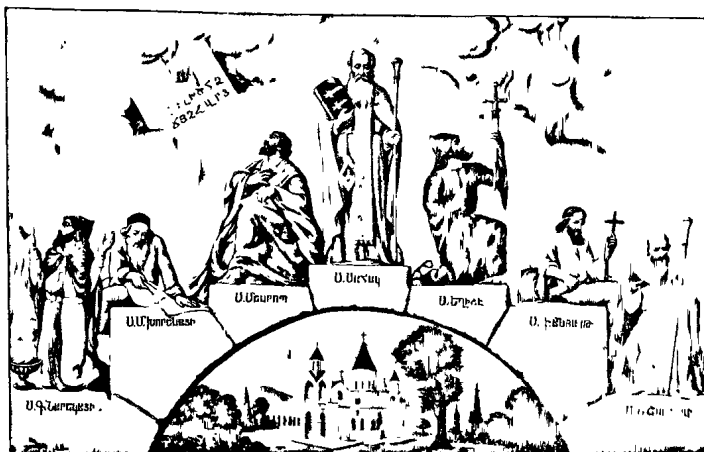

COPYRIGHT

ՏՕՆԻՆ ԽՄԲԱՆԿԱՐԸ

Մեզի համար, այս օրուան առնական անուանացանկին մէջ յիշուած սուրբերուն հարազատ պատկերներն անոնք են զորս իրենք իւրաքանչիւրը յօրինած են իրենց ձեռքովը, ոչ իբրեւ գծագրութիւն կերպարանքի, որ փոփոխական է միշտ և վաղանցուկ՝ ինչպէս փոշին որ կը բաղադրէ մարմինը, այլ իբրեւ նկարագիր հոգւոյ, իրենց մատենագրական արատգրութեանց մէջ տպաւորուած և յաւերժացած: Անձի մը մէկ խօսքը կամ դատումը շատ աւելի ճշգիր կը ներկայացնէ ներքին մարդը, որ անձնաւորութիւնն իսկ է, քան անոր զբոսներն ու միայն կազմող գէմքի քանի մը գիծերուն և գոյներուն դասաւորումը: Թէև մեր նկատած այս տեսակէտէն ալ բախտաւոր չենք շատ, քանի որ տօնուած այդ սուրբերուն մէկէն, զվստւորէն մանաւանդ, ոչինչ պահած է ժամանակը իբրեւ հոգի, և միւս մեծագոյնէն քանի մը էջ միայն, այնու ամենայնիւ այդ փոքր ու շատով ալ պիտի փափաքէինք ոգեկոչած ըլլալ վրերնք, նոյն ատեն իրենց իսկ ծաղիկներէն փնջուած պսակներով զարդարած իրենեւ համար իրենց յիշատակին խորանը:

Ս. ՍՍԶԱԿ

Իր ամբիւծ հոգին է անշուշտ որ կը պսպղայ հայացած Աստուածաշունչի բոլոր էջերուն վրայ, ուր անիկա, իբրեւ մեծագոյն վարպետը հայերէն լեզուին, իր ոսկին ցանեց ամէն կողմ, հաւատքի մաքուր հալուցին մէջ կերպընկալ քնքշութիւն մը տալէ վերջ անոր: Հնգամատեանի հայերէնի վճիռ պարզութիւնը, Թագաւորութեանց գիրքերուն կորովի ու ժգնութիւնը, Սաղմոսի բռնական գնացքը, Շատիկի վսեմ բարձրութիւնը, Զորս Աւետարաններուն և Հոգմայեցեաց թղթին, և այլն, ներդաշնակ գեղեցկութիւնը, ամէնքն ալ համապատասխան իրենց նիւթին բնոյթին, իրեն նման մեծ կարողութեան մը վրայ միայն մտածել պիտի տային: Ինքը չի կրնար կատարած ըլլալ անշուշտ թարգմանութեան բոլոր գործը, բայց իր վերստուգող նայուածքին պէտք է ենթարկուած ըլլայ ամբողջը: Մինչ կը թուէր իրեն՝ Աստուծոյ խօսքը նոյն իսկ լեզու այդ կենդանի հայերէնին մէն մի տողին մէջէն, քանի՜ անգամներ կեցուց ան արդեօք իր փեսուրը գրելը գալարուն մա-

գաղաթիւն վրայ, ու ի՞նչ փղծկուժով փոթորկեցաւ արդեօք իր սիրտը, երբ հասաւ Աւետարանի սա խօսքին. «Մի՛ երկնչիր, հօտ փոքրիկ, զի հաճեցաւ Հայր ձեր տալ ձեզ զարքայութիւն...»: Ամէնը, յընդհանուրն, իրն է անշուշտ. բայց տրուած չէ մեզի բացարձակ իրաւունք՝ մատնանշելու այս կամ այն գիրքը կամ հատուածը, իբրեւ բայցորոշակէս իր գրչին արդիւնք. ու, այս հանգամանքներուն մէջ, հարկադրուած ենք իբր այդպիսի ներկայացնել միայն հատուած մը Հին Կանոնագրքի մէկ գլուխէն, որ իր անուան տակ կը պահուի հոն, և որ, իր արդի հայերէնի վերածուած ձևին մէջ ալ կը ցոլայնէ հօտուէր Հովիւի և առաքինի Հայրապետի հոգածու սրտին և հեղինակաւոր կամքին կնիքը.

«Շատ տեղերու ժողովրդականներէն ամբաստանութիւն ներկայացուեցաւ մեզի քահանայից մասին. ժամակարգութեան եւ դոքսի վերաբերմամբ ծոյլ, հոգեւոր առաջնորդութեան գործոց միջ անխորթ, եւ մանաւանդ ուսումնասեաց են եղեր. կ'ըսեն քեիբեմ արդէն անուս, զաւակներին ալ դըպրոց չնմ ղնէր. ու սգիտութեան պատճառաւ անոնց այդպէս քահանայութեան անարժան լինելը իրենց համար գրկանքի եւ ներդրեան պատճառ կ'ըլլայ. քանի որ այդ բանին հետեւանով անմխիթար կը մնան, անհեղեակ մնալով սուրբերուն կեանքին եւ գործերուն: Իրենցմէ այս լսածնիս մեմ ալ անհամբ հաստատեցինք, եւ ճշմեցանք շատ, վաւերի շատ տեղեր, քահանայութեան արժանի մեկը չը գտանք: Անոնց այդ սգիտութեան, ժողովուրդը խօսպանացեր եւ բաւորովի. ու մեմ, տուարած, ուրիշ ընելիք չունեցանք, բայց եթէ դադրեցնել այդպիսի քահանաները եւ հրաժարեցնել իրենց պատճառէն, և ուրիշ տեղերէ գիտուն և լարմար անձեր բերել, եւ իրենց զաւանդոյ ժառանգութիւնը: Արդ, ինչպէս ամեն ասեմ պատուիրած եմ ձեզի, աշխատեցե՛ք ձեր վրայն վերցնել այդ նախասինքն. զաւակներնիդ դպրոց դիպեցե՛ք, որպէսզի պիտուն ըլլան: Գիտե՛ք թէ ինչպէս այժի կուրսութիւն մարմինին համար ասելի է, նոյնպէս հոգեւոր սգիտութիւնը, մանաւանդ քահանաներուն, ասելի է Աստուծոյ համար, Լսեցե՛ք մարգարէին, եւ անձերնիդ օրինակ բերե՛ք ձեր ժողովրդականներուն՝ ամենայն

խղմնութեամբ, անձանձոյթ հոգածու ըլլալով աղօթքի եւ պահոց»:

Ս. ՄԵՍԻՐՈՎ

Իրմէ, որ իբրեւ հեղինակ կամ հնարիչ հայ գիրքերուն՝ ամենէն աւելի պէտք էր կարծես գրած ըլլար հայերէն, ճակատագրին անագորոշն մէկ քմայքովը, ոչինչ հասած է մեզի գրաւոր: Ըստ իր կենսագրին, որ իր սիրելի աշակերտն էր Նոյն ատեն, «Ճառու յաճախագոյնս»՝ այսինքն շատ ճառեր գրած էր աւ. ինչ որ արդարեւ անհրկեան ստուգութիւնը պիտի ըլլար իրին նման հոգեւորականի մը համար, որ Նոյն ատեն աւանաւոր մտաւորական մէն էր՝ բիւզանդիոյ ուսումնական շրջանակներէն պատուանուն տրուողներով գնահատուած, և որուն կեանքն ամբողջ եղած էր մշտաբարոյ գործունէութիւն: Դերման Հայագէտ Ֆէթթէրի այն մերձեցումը, որով անկիպ այդ «Ճառու յաճախագոյնս»-ին մէջ մը բռնադատուի կը թուի Հոգեւոր Դուրեան Սրբազանի. ո՛չ միայն որովհետեւ Նոյն այդ վերագրումը Լուսաւորչի համար ևս եղած է մեր գրականութեան մէջ, այլ աւելի՛ որովհետեւ ոսկեգարեան համարուած ոյդ անուանով գիրքին մէջ, ամբողջովին վարդապետական և բարոյախօսական խորհրդածութիւններով լեցուն, հոգեբանական հատքըն իսկ չկալ հռոմէոսն, անդու, անխնայ և լարուած գործունէութեան մը, որ իրենը եղաւ: Իրմէ անպատճառ գրաւոր ժառանգութիւն մը ունեցած ըլլալու փափաքին ծնունդն է հաւանաբար նաեւ այն եմթագրութիւնը, որով ուղղուած է որ իր գրչին ծնունդը եղած ըլլան մեր Շարապանին մէջ ապաշխարութեան օրհնութիւնները, «Միւղբերուն ծովը կ'ալեկոծէ գիւս. Բարի նաւապետ, չորհէ ինծի նաւահանգիստը»... և այլն, որուն մէջ, հոյնպէս, կը զգացուի անշուշտ պայծառ հոգիի մը սրբութիւնը, բայց ոչ մէկ կայծ իրին նման հրաշունչ գործիչի մը եռանդէն: Չ'ունինք այժմ իրմէ ոչինչ, և կարելի չէ ըսել անշուշտ թէ ո՞ր Երզնիկ օրուան մէջ պիտի յայտնուի փշրանքներ գէթ՝ ծածկուած և Հայութեան համար այնքան նուիրական այդ գանձերէն: Բայց բախտաւոր ենք գէթ անով որ

եթէ զբեռնած հնք իր տաղանդին իսկական ծնունդը եղող երկերէ, ունինք սակայն զուտ սակի գրչին հրաշալի զեղեցիկութեան ճաշակը Առական գրքի ճախարակեալ հայերէնին մէջ: Աստուածաշունչի ամենէն ամբիծ մարգարիտը իր մէջ բռնող այդ սակեկատուած արուեստի գործը ամբողջապէս արտայայտութիւնն է Մեսրոպի կշռող և ծանրախոհ մտքին և բարձր հոգի մը միայն զգացնող զուտ ազնուականութեան: Պզտիկ նմոյշ մը, կամ ճաշակ մը ահա այդ գրքին թարգմանութենէն, բուն իսկ իր գրչէն:

Երանեալ է այդ որ եգիս զմասնութիւն, եւ մահկանացու՝ որ ետես զհամեմար: Զի լաւ է զվանառն զայն զսանե՛լ՝ քան զգանձ ոսկւոյն եւ արծաթոյ: Պատուականագոյն է քան զականս պատուականս, եւ ոչ ինչ է չար որ հակառակ կայցէ մնա, յայցի՛ի է ամենեցուն որ մերձին ի մա, եւ ամենայն ինչ որ պատուական է՝ շարժե զնա: Զի երկայն աւուրք եւ ամբ կենաց յաջմէ իւրմէ, եւ յանկէ իւրմէ փառէ եւ մեծութիւն: Ի բերանոյ նորա բոլիս արգարութիւն, զօրեմ եւ զգործութիւն ի լեզուի իւրում կրէ: Ճանապարհի՛ն նուրա ճանապարհի՛ն բարեաց, եւ ամենայն Եւրոպիոյ նորա խաղաղութեամբ: Փայտ կենաց է ամենեցուն որ պատասպարիմ ի մա, եւ որ յեւուն ի մա իբրեւ ի Տէր հաստատութեամբ: Աստուած իմաստութեամբ հիմունս արկ երկրի, պատաստեաց զերկինս խորհրդով: Հանձնարով իւրով զանգունդս պատաստեաց, եւ ամպի հոսեցին զանճրեւ:

Առանց անոր ալ, ներուի մեզ ըսել, մենք Ս. Մեսրոպի ճշմարիտ նկարագիրը պիտի իրաւունք զգայինք կարգալ տառական և հնագորշմ (archaïque) ազդեցութեան այն նշխերուն, ու ժող կորովին մէջ զգաստ լրջութեան խորհուրդը պարուրող այն գիծերուն մէջ, որոնք Մեսրոպիան երկաթագիրերն են. անոնք են Մեսրոպի ամենէն հարազատ պատկերը:

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ . . . Գ

Ս. ԵՂԻՇԷ

Ի՛նչ որ ալ ըսէ քննադատութիւնը իր անձին, իր ժամանակին ու իր գործին պատ-

մագրական արժէքներուն ծափն, մեր զբարականութեան ամենէն առինքնող զէմքերէն մին է ան: Ի՛նչ որ է Իլիականը յոյն գրականութեան ու Եսմինսմին պարականունին համար, պահելով հանդերձ համեմատութիւնները՝ «Պատմութիւն Վարդապետ և Պատերազմին Հայոց»ը նոյնն է մեր զբարականութեան համար: Դործին վրայ այս անկիւնէն նայուելէն ետքը, ե՛րբ կամ որով կողմէն գրուած լինելու հարցը այլ ևս անշուշտ չի մնար կարեորութեան ա՛յն աստիճանին վրայ՝ ուր ընդհանրապէս կը նկատուէր ան սկիզբէն ի վեր: Դիւցզաներգական նկարագիր ունեցող գրուածքներուն համար, որոնք հին վէպն (epopee) են իսկապէս, կարեորութիւն կազմող կէտը այն է թէ ի՛նչ չափով մատենագիրը կարողացած է անոր մէջ ապրեցնել ժողովուրդին խանդավառութեան մէջ երբեմն ուռապելօրէն մարմին հագած գաղափարները և միծ զգացումները: Այս տեսակէտէն դիտուած ատեն, զրքին մատենագիրը (եղիշէ) հզոր միտք մը և խորագգած արուեստագէտ մըն է անտարակոյս. պայծառատես իմացականութիւն մը, որ ոչ միայն քաջ կը ճաննայ իր երազին խոյանքին մէջէն տեսիլքէ տեսիլք ցատկող ժողովուրդը, որուն համար՝ միայն կը գրէ, և գարը՝ որուն համեմատ գիտէ կերպածեկ իր վիպասանութեան ընթացքը, այլ նաև գիտէ վաւերագրական ապացուցումներով, այսինքն շնորհքով և թույլներու ընդելու զուտով նոյն ատեն պատմագրական տարադի մը ներքե՛ւ ալ ցուցնել գործը: Ճշմարիտ արուեստագէտ մը, այսինքն բանաստեղծ մըն է ան և հոգեւորական մը միւնեայն ատեն, ու իր այդ կրկնակ հանգամանքները, աւելի շնչուած ձեւով մը աչքի կը գարնեն ջերմօրէն կրօնաշունչ և գերազանցապէս հայրենասիրական այն դրուագումներուն մէջ, որոնցմով գիտէ խօսեցնել անձերը և շարժում ու կնանք դնել իրադարձութեանց յաջորդութեանը մէջ: Այսքան բարձր յատկութիւններու մէջ, անտեսուելիւ չափ կը պզտիկնան տեսարանագրական և պատմագրական քանի մը թիրուծութիւնները և հակասութիւնները, զորս ունի արդարեւ, Հայրենասէր հոգեւորական, որուն վրայ իրարու հետ կը միանան հաւատքի և ազգութեան գաղափարները. ահա՛ իր տիպարը:

ա՛յս կը տեսնուի իր գործին մէն մի էջին վրայ, որոնցմէ ահա մէկը .

«Ա՛լ այնուհետեւ տեղը ծառայեմ աւելի փառաւոր չեմ երեւեր, ո՛չ ալ ազնուականը խեղճ գեղընկեն աւելի փափուկ, ու ոչ մէկը քաջութեան մասին ուրիշ մը աւելի նուազ: Միեւնոյն յօծար սիրք ունեիմ բոլոր այրեմ ու կիները, ծերերն ու տափաւներ, եւ բոլոր անոնք որ Քրիստոսով միաբանած էին իրարու հետ: Որովհետեւ ամենքն ալ, այրեմ եւ կիներ, մեկ զինուորականաբար զինուորուած, Քրիստոսի պատուիրած հաւատարմի նոյն զօրով կը ամրապնդուած իրենց մէջը: Ոսկիին յարգը ինկած էր. ոչ ոք իրեն համար դրամ կ'ուզէր ունենալ. մեծաբանքի առթիւ զարդ գործածուած զգեստներ պատիւ ինկած էին: Իսկ ստացուածքները դիւրեմ ստացողներուն աչիւն ոչինչ կը նկատուէին. անոնք իրենց անձները մեծած զիպկներ կը համարէին, ու ամենք իրենք իրենց համար գերեզմաններ կը փորէին. իրենց կեանքը մահ, ու իրենց մահը անկապաւնելի կեանք կը սեպէին: — Սեպ սա՛ խօսք կը լսուէր. Քաջութեամբ մեռնիմ. անուն եւ հոգի միայն ժողովանքի, որպէսզի մեր մէջ կենդանի մնայ Քրիստոս, որուն համար զիւրիմ եւ հոգիմ հանելով վերանորոգել զմեզ եւ մեզնեւ առաջ մեռնողներ, եւ իւրաքանչիւրին հասուցանել իր գործերուն համեմատ: Այսպէս ու զեռ ասկէ աւելի ալ խօսելով, ու ինքզինքնին եւ դիւրա միխարելով հանդերձ, զինուորները պատրաստեցին իրենց զենքեր, եւ աղօթականները իրենց աղօթքը կը տարուակէին անդադրում, ու պանդոկները իրենց պանդոկութիւնը: Պատշտակէ ձայնը զիւրեմ ցերեկ չէր կտրուէր սաղմոսէն. աստուածային կեանքներուն ընթերցուածները երբեք չէին դադրէր, ու անոնք մեկնիչները տարուակ կը կատարէին երկնային վարդապետութեամբ միախառնելու իրենց գործը: . . . Անեկմիտ յայտով կ'ուրախանար ամբողջ երկիրն առ հասարակ. . . Ամենք իրարու նոր եւ զարմանալի տեսիլներ կը պատմէին: Ասողերն ալ երկինքի մէջ անոնց կ'երեւէին շատ աւելի լուսալի պայծառութեամբ, զոր առաջ չէին ունեցած: Ու երկիրն բոլոր տղաք պատեցաւ մարդոց խիզախ ընթացքը կը ցուցնէին:»

digitised by

Ս. ԴԱԻԻԹ ԱՆՅԱՂԹ

Քրիստոնէական կամ քրիստոնէացած փիլիսոփայութեան ներկայացուցիչն է ան մեր մէջ, եւ իբր այն՝ նշանաւոր դարձած մեր գրականութեան մէջ, ուր, սկզբները մոռնաւանդ, այդ սեռը ոչ ոք մշակած կը նկատուէր: Զ. զարու՝ Աղեքսանդրիա ապրող նոյնանուն յոյն փիլիսոփայն էր ան արդեօք, որ իր գործերուն հայերէն թարգմանուելէն վերջ ինքն ալ յայ նշանաւորացած աղագէտ շփոթումով մը, թէ է. զարու՝ ապրող Դաւիթ Հարցադին, որ փիլիսոփայութեան հետեւած միտք մըն էր եւ իբր այդպիսի ոք պատուուած էր իր ժամանակակիցներէն: Կարիւր չէ եղած վերջնական բացորոշութեամբ ճշգրիտ այդ կէտը. բայց ինչ որ անշուշտ կրնայ համարուիլ, սա՛ է թէ Ն. զարու՝ գոյութիւն ունէր Դաւիթ անուն հայ մատենագիր մը, թարգմանչաց երկրորդ խումբէն թերեւ, որմէ Դիւտ կաթողիկոս խնդրած էր ներքողական ճառ մը զրկել ի գողնատ խաչին: Այդ ճառը, որ իբրեւ յղացում եւ իբրեւ արտայայտութիւն, իր արժէքն ունի արդարեւ, իբրեւ այլաբանական ոգով եւ հրեւտութեն մտածուած ներքողագրութիւն, իր ազդեցութիւնն ունեցած է մեր մատենագրութեան մէջ յետագայից վրայ: Արդ, որովհետեւ ի հետմէ հետադարձութիւնն ալ, երբեմն, քերականութեան հետ իմաստասիրական ուսմանց կարգէն կը համարուէր, կրնայ ըլլալ որ այդ ճամբով, Զ. կամ է. զարու՝ մէկ կամ միւս Դաւիթին գործերը, յետ ժամանակաց, գրչագրութեան ընդօրինակողներուն ենթադրութեամբ թերեւ՝ ինչպէս կը խորհի հոգեւորայ սրբազանը, ընծայուած լինին ոսկեղաբեան Դաւիթ: Ինչ որ ալ լինի սակայն, Դաւիթի կրօնական մեծ արժանիքին փաստը պէտք է եղած լինի միշտ խաչին ներքողը. «Գարձարացուցէ՛ք...», որուն վրայ կրնայ թերեւս որ պաշտօնաբար մը տալ հետեւեալ հատուածը.

«Բարձրացուցիք մեր Տէր Աստուածը, կը ձայնէ մարգարէն. երկրպագեցիք անոր սուրբ ոտներուն պատուանդանին. ես ալ նոյնը կը ձայնեմ. եւ հոգւոյն մախաղեցուրեան համեմատ կը մատուցանեմ եւ կը փրատարեմ ալս խօսքերը: Վասնզի, եթէ

A.R.A.R.®

ճամբարի օրինակը, այսինքն Սիոն լեռ — անոր վրայ իրականացած ճորհինքուն լեռն ունենալիք տեսականութիւնը առաջուրեք նոյն իսկ տեսնելով — Աստուծոյ տօնարանն այս առաջնական կը նմանցնէր այն սուրբ եւ պատանական մարդը, եւ հոն երկրպագութեան հրաւիրելով խորայնագի ժողովուրդը՝ զԱստուծոյ նոյն ինքն բարձրացուցած կը համարուէր, այս ուրեմն եւ անարժան ալ դասապարտութեան պիտի չենթարկուիմ, եթէ անոր ցոյց տուած սուղութեան հետեւիմ հիմակ այս խօսքերովս: — Վասնզի հիմակ մեր առջեւ դրուած այս սուրբ իւր, ոչ թէ օրինակ է, այլ օրինակին ճամբարութիւնը, ո՛չ թէ խորհրդանշանօրէն միայն պատուանդան, այլ նաեւ տաճար, սեղան, արձոյ, եւ սուղապէս պատուանդան Աստուծոյ տօնարանն: Միեւնոյն ատեն նաեւ իմանալի լեռ՝ սուրբ դիտանդ: Որովհետեւ ասիկա (խաչը) մեզի համար առիթ կ'ըլլայ մահէ կեանք փոխադրութեան, բայց ոչ ցաւալից եւ երկրալին՝ այլ անվախճան, անպատու եւ անմասոյց կեանք... Արդ, մեզի այսքան եւ այսպիսի բարութիւններ առթողին՝ ի՞նչպիսի գոհութիւն պիտի հասնուցանենք մեզ, բայց որչափ որ կրնամք՝ ընենք, զովասանական երգով միտք երկրպագանելով:

Օրհնեալ եւ դուն, փայլ կենաց, իմանալի տապան, որ աշխարհի այս հեղձական ծովին եւ օծանդակութեանդ դիմող հոգիները ձկական ալիքներէն վեր դէպի երկինք կը բարձրացնես թերեւ բռնիչով...:

Օրհնեալ ես, սուրբ փայլ, որովհետեւ բուսկաւոր նմուշեալ երկնային այն ողկոյզը, երկնայիններուն եւ երկրայիններուն բաւող ուրախութիւն առեղով:

Օրհնեալ ես, սուրբ փայլ, իմանալի քաղաք, որովհետեւ բուսկաւոր գրուցաւ մեր պատուութեան եւ որդեգրութեան անջնջելի կտակը, ոչ թէ գրագիծ մեղանով այլ Աստուծոյ որդիին արեւմովը նոյն իսկ:»

Ս. ՄՈՎՍԵՍ ՔԵՐԹՈՂ

Մեր մատենագրութեան սփիւքսը, որուն կենդանոյ նայուածքը դեռ չկրցան կարգաւ քննադատներու երկու դարէ ի վեր իրեն ուղղուած սեւեռուն աչքերը: Բովանդակ հարցը, որ իր շուրջը կը յուզուի՝ այս է թէ Փարպեցիին յիշած Մովսէս

փիլիսոփոսը, որ Ե. դարուն կ'ապրէր եւ մին էր Սահակ-Մեսրոպեան դպրոցի առաջին աշակերտներէն, նոյն ինքն Հայոց պատմութեան, Այսարհագրութեան և Պիտոյից զր/ին հեղինակն է: Թէ այս գործերը կը պատկանին Սիւնեաց դպրոցէն եւ Ը. դարուն եւ նոյն իսկ դեռ աւելի վերջը ապարող Մովսէս Քերթոկի մը: Թերուզէմ փաստարկութիւնները երկար ատեն տեսարանը կը պարզէին պարանաձգութեան խաղի մը, ուր ատեն մը մերթ մէկ եւ մերթ միւս կողմ կը հակի ուժին կշիռը: Խոստովանել պարտինք սակայն թէ իւր քառորդ դարէ ի վեր, ու վերջերս մանաւանդ, սկսած է նշմար հակիլ աւելի այն տեսութեան կողմը, որ կը պաշտպանէ պատմահայր Խորենացիին՝ Ե. դարու Մովսէս փիլիսոփոսէն տարբեր անձ մը ինքնուր լարակները: Այսու մասին նայինք միշտ որոշ կը ցնայ սա կը արեւ թէ Ե. դարու Մովսէսը գիտուն եւ լայնատես միտք մը պէտք է եղած ըլլայ: Չայս կը հաստատեն ոչ միայն տիւրքոյ՝ որով կը ճանչնայ զինքը Փարպեցի, ոչ միայն նոյն ինքն Ղազարի գատնապարտած անիմաստ եւ ծայրայեղ այն հակառակութիւնը, զոր ժամանակակիցները ունեցած էին անոր դէմ, իր նշխարներին իսկ հանելով իր յետին հանգիստէն եւ գետը նետիւղով զանոնք, այլ նաեւ այն դիտումը զոր պատմագիր Մովսէսը ունեցած է՝ անոր համարաւին տակ ապաստան փնտնելով, այսինքն անոր անունին տակ հովանաւորել ուղղելով իր պատմութիւնը, խորհելով այդպէս աւելի հեղինակաւոր դարձնել զայն: Այս վերջին պարագայէն նոյն իսկ քաջաւերուած՝ կարելի չէ՞ր մտածել սակայն թէ արդեօք Ե. դարու Մովսէսը ստուգիւ պէտք չէ՞ ունեցած ըլլայ պատմական գործ մը՝ որպէսզի Ը. դարու իր անուանակիցը կարենար համարձակութիւն զգալ այդպիսի ինքնաքաջադարկմի միայն մտածելու: Խնդիրը լուծելու ամենէն բանաւոր կերպը այս պիտի ըլլար որդարել. ու այն ատեն կարելի պիտի ըլլար բաւականաճալ մեր այժմ ունեցած Խորենացու պատմութեան մէջ ներկատուած ժամանակագրական եւ պատմագրական տարօրինակութիւնները մեկնելով իրեն յետամտու ընդմիջարկութիւններ. բայց ատոր զժախտաբար թոյլատու չէ Փարպեցիին կեցուածքը, քանի որ այս

պատմիչը, ամենէն վստահելիներէն եւ ստուգապատուներէն մին մեր մէջ, չգիտեր Ե. դարու Մովսէսին պատմութիւն մը գրած լինելը, և իրմէ առաջ եղած հայ պատմագիրներու փոքրիկ ցանկին մէջ չի յիշեր անոր անունը: — Բայց ինչ որ ալ լինի քննադատութեան ըսածն, որ վերջնական եւ կատարեալ յաղթանակը տարած չի կրնար նկատուիլ, քանի որ ընդգիծադիր կողմին մէջ եղած են և դեռ կան արժէքաւոր բանասէրներ, սա ստոյգ է թէ եկեղեցին, իր այս սոնական կարգադրութեան մէջ, ի նկատի ունեցած է Հայոց պատմութեան, Պիտիցի գիրքին, Աշխարհադարձեան հեղինակը, որուն կը վերագրէ մատենագրական աւանդութիւնը՝ նաեւ Հոփսիսիւնանց պատմութիւն մը, Յաղպա խորհրդոյ Վարդապետին, հոգեւունջ գրուածքները և այլն, ու զայն նկատած է միշտ իրբն Ե. դարու պատմանոց անձ մը: Արդ, ի՞նչ որ ալ լինի քննադատութեան վերջնական վճիռը անձին, ժամանակին եւ այլ հանգամանքներուն մասին, մեզ այնպէս կը թուի թէ անիկա պիտի չլրնայ ստուերած բերել եկեղեցւոյ ըմբռնումին կամ կեցուածքին: Սուրբերուն ուղղուած երկումը մեծարանքին մէջ պէտք է դիտել ոչ միայն իրենց անձը, այլ նաեւ ու մանաւանդ այն ոգին՝ որ անոնց նկարագիրը կը բերեղացնէ: Խորենացի, Նայեի եթէ ուզենք միմիայն պատմագրութեան, մարմնացումն է կրօնաշունչ հայրենասիրութեան, ոգի՝ որ այս ազգին իտէալին ամենէն փարելի գիծն է արդարէն: Ու այդ տեսակէտով, անստղծիտ է ստուգիւ այն մատենանք՝ որ Խորենացւոյ Հայոց պատմութիւնն է. հմտութեան՝ հետազոտութեան՝ վաւերագրութեան (documentation) արդարեւ աշխատուած երկ մը, ուր հայ մը առաջին անգամ կը ժողովէ և կը դասաւորէ ոչ միայն ներկային այլ նաեւ անցաւային բոլոր այն յիշատակները, որոնց մէջ հայութեան վաղուց ի վեր ազգ մը եղած լինելուն փաստը ու Նոյն աստին անոր ապագային յոյսը կը լուսաւորուի. յիշատակներ որոնց մէջ կ'ենրեի այդ ողբը, Հայկի աստուածապաշտութեան օրերէն մինչեւ Վարդապետն նահատակութեան նախորեակը, իր անկախութեան համար մահու չափ դիւցադնօրէն կռուող ժողովուրդ մը, որ իր ներկայա-

ցույցիւր ունի Նոյն իսկ Տրովադայի պատերազմին մէջ, Նահատակ՝ տիեզերական դատի մը գաղափարին. ու յիշատակաւն՝ որուն մէջ համամատութեան կը դրուին Հայոց Նահապետներու և Թագաւորներու ցանկերը Ներայեցւոյ, Գաղղեպոլսոյ, Ասորեստանցւոյ և Մարաց Նոյն կարգի ցանկերուն հետ, և որուն մէջ, վերջապէս, մինչև այն աստի ժողովրդական երգերու և առասպելաբանութեանց մէջ միայն ապրող հայկական կայսրութեան մը՝ Արտաշէսեան հարստութեան յուշապատկերը առաջին անգամ ի լոյս կը հանուի, պատմագրական շրջանակի մը մէջ ճշգրտուած: — Ո՞ր հայ պիտի թոյլ տար իրեն՝ անտարբեր և անզգած քնալ այսպիսի հոյակապ գործ մը մատնողի մը անունին կամ յիշատակին առջև: Բայց ոնցնիք. գուցէ խորհողներ ըլլան թէ ի՞նչ պիտի լինի ի վերջոյ եկեղեցւոյ դիրքը Խորենացւոյ սրբութեան վերաբերմամբ, երբ օր մը քննադատութիւնը վճռապէս հաստատուէ անոր մատենագրական կեղծարարութիւնը... Ըստ մեզ ոչինչ կայ չփոթեցուցիչ, այս հարցումին մէջ, անոնց համար որ գիտեն թէ ի հնումն, շատ ազգերու մէջ, ի՞նչ էր գրական կնիքաւորութիւնը. բարոյական նպատակներու ուղղուած տեսակ մը ճարտասանական ձեւ միայն, որուն մասին ինք Խորենացի կը խօսի արդէն Պիտիցի գիրքին մէջ, որ հետաքրքրեան գիրքն է՝ հին ըմբռնումով: Եւ յետոյ եկեղեցւոյ համար ի՞նչ նշանակութիւն ունի ազգային կամ կրօնական զգայման առջև մեծ անձնատեմութեան մը կամ սուրբի մը, տուեալ պայմաններու մէջ, փոխանակ այսինչ դարուն՝ այն ինչ դարուն մէջ եղած լինելը: Ու Նոյն իսկ, այս վերջին պարագային, այսինքն եթէ հաստատուի թէ Հայոց պատմութեան հեղինակը Ը. դարուն մէջ է գրած իր այդ գործը, չենք կրնար աւելի գոհ լինել՝ խորհելով որ Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի սկզբունքը, կրօնաշունչ հայրենասիրութեան գաղափարը իր թափը չէ կորսնցուցած երկար դարեր ետքն ալ:

Հետեւալ նմոյշը կը մատնանչէ իր այդ ոգին.

«Շատ պատիւներ կան, որ կ'ըսեն քե

մեր Արաւէսը ձերբակալեց Կրետսը. ու ասիկա անոնք կը պատմեն մանրամասնութեամբ: Եւ շատ հաւատարմ արձանի կը գտնուէ այդ եղելութիւնը:— Պոլիկրասէս այսպէս կ'ըսէ. Պարբէս Արաւէսը Մակեդոնացի Աղեփանդոսին աւելի վնէ կ'ըսէ ինծի. վասնզի, իր երկիրին մէջ կեցած, սրեց թեւքի եւ Բաբելոնի վրայ. ու, առանց Ալիս գետը անցնելու, ստասկեց լիւդական զօրք եւ բռնեց Կրետսը, ու Ասիա հասնելին առաջ՝ իր համբարը լուսեցաւ Ասիկէի դրդեակին մէջ: Աւաղ սակալն իր բախսին. միայն թէ իր զահուն վրայ մտնելու եր եւ ոչ թէ պարտութեան մը մէջ:— Եւագորոս եւս կ'ըսէ. Աղեփանդոսի եւ Դարեհի պատերազմները աննշան են բաղդասամբ Արաւէսին հետեւ, վասնզի մինչ ամոնց կանացին ելած փոփոխ իր մրցման հօրը, Արաւէս արեւը ծածկեց իր արձակած նետերուն բազմութեամբ, եւ արուեստական գիտէր մը յառաջ բերաւ: Թոյլ չտուաւ որ լիւդիացիներէն մէկը փախչի եւ իրենց պարտութեան լուրը տանի. ու անոնց Կրետսը քաղաւորը երկաթէ տապակի մը մէջ դրաւ: Արաւէսի պատնառաւ հեղեղները չստուարացուցին գետը, որովհետեւ անոր ջուրերը զօրք խմելով փչուց, Անկարեի եւ անոր զօրքերուն բազմութեան թիւը գիտնալ, այնպէս որ աւելի չափի դիմել պէտք կ'ըլլար ճանք թէ բռնաւնդէր, ինքը ասոր համար չէր պարտենար սակալն. այլ կուլար. «Աւաղ փառացս անցաւոր» բռնելով:— Կամատրոս ալ այսպէս կը գրէ. Լիւդիացիները իրենց հպարտութեանը մէջ խաբուեցան, երբ Պիւքեան հարցուկը պատասխանեց Կրետսի. «Կրետս Ալիս գետը անցնելով իշխանութիւն պիտի բանդէ»: Անիկա օտարներուն համար կը հասկնար այս խօսքը, մինչդեռ իր իշխանութիւնը բայեայեց, Վասնզի Պարբէս Արաւէսը գանձիկա բռնելով երկաթէ տապակի մը մէջ դրաւ: Այն ատեն, Կրետս, յիշելով Արեւացի Սողոմի խօսքը, իր լեզուովը ըսաւ, «Սողոմ, Սողոմ, իրաւունք ունէիր դուն բռնելու թէ մարդ պիտի չէ երջանիկ սեպել մինչեւ իր վերջին օրը»: Իր մօտը եղողները լսելով այս խօսքերը, տեղեկութիւն տարին Արաւէսի թէ Կրետսս նոր Աստուած մը օգնութեան կը կանչէ իրեն: Արաւէս, զբաղով, հրամայեց որ իր բով բերեն զայն. հարցուց եւ երբ հասկցաւ թէ ինչ ազաղակած եր, հրամայեց որ դադարեցնեն

սանջանքները:— Փնդուն կը գրէ. Պարբէս Արաւէսը բոլոր քաղաւորներուն մէջ ամեն հզօրը եղած եր. անիկա ոչ միայն լիւդիացիները վանեց եւ Կրետսը օրբայի զարկաւ, այլ նաեւ Հելլեսպոնոսի եւ Թրակիոյ մէջ փոխեց տարբերութիւն բնութիւնը. ցամաքին վրայ ծովագնաց կ'երթար, ու ծովու վրայ կը հետեւակէր, Թեսալացիներուն ըստ պատմաց. իր համբարը ապիպուց ամբողջ Յունաստանը: Կարծանեց Լալիդեմոնացիները, փախցուց Փոպեացիները, Լոկրացիները անհնառու եղան, Բիոլիացիները մաս կազմեցին իր ժողովուրդներուն: Ամբողջ Նիւպոսն ստակուսին հարկ կը վճարէր անոր: Բիւլ վերջը սակալն իր բռնաւորութիւնը շատ աւելի եղաւ ճանք բոլոր միւսներունը. Կիւրոս այնքան դժբախտ չեղաւ Մասթոքներուն հետ պատերազմած ատենը, ոչ ալ Դարեհ ըստ կիւքացիներուն ու Կամբիւս Նքովպացիներուն հետ իրենց կռիւներուն մէջ. նոյնպէս Քսերքսէս՝ երբ Նիւպոս երթալով իր զօրքերովը, ամոնց բոլորը իր գանձերն ու վրանները, եւ մինչեւ որդ փախաւ մաղապուր ազատելով. իսկ ինքը, որ այնքան մեծամեծ յաղթանակներով պանծացած եր, իրեննեմ խղիւղուեցաւ:

Եւ այս բոլոր պատմութիւնները հաւատարմ արձանի կը նկատեն, իսկ Կրետսը, որ Կիւրոսի կամ Նեկսանքեմայի օրով սպառած է կ'ըսուի, երեւակայական անհնաւորութիւն մը կը համարին, եւ կամ կրնայ ըլլալ, որ նոյն անունով բազմաթիւ քաղաւորներ եղած ըլլան, ինչպէս շատ պատմած է:

Ս. ՊԻՐԻՓՈՐ ՆՍՐԵՆԻՍԻ

Հայ հոգւոյն ամենէն մաքուր փառքերէն մին. սուրբ մը եւ հանճար մը միանգամայն: Իբրեւ աստուածախօս մատենագիր, քիչեր ունեցած ենք իրեն նմանող. իսկ իբրեւ միատիքական գրականութեան ներկայացուցիչ՝ անգլուպական կը մնայ մեր մէջ, ու ամենագոյններէն մին է անոնց մէջ՝ որոնք այդ սուրբ մշակած են, եւ իբրեւ այդպիսիներ ծանօթ են ընդհանուր քրիստոնէական մատենագրութեան մէջ: Հակառակ իր խրթին լեզուին, որ յաճախ կ'անտեսէ քերականական կանոններն ու շարադրական վայելչութիւնները, մեր ամենէն ժողովրդական հեղինակն եղած է

միշտ, որովհետև գաղտնիքն ունի՝ ոչ միայն խոսելու «ընդ Աստուծոյ», այլ նաև հմայելու մարդկային սիրտը՝ աննկեղ, բարի և ճշմարտագէտ օծուն հոգիի մը հաղորդականութեամբ։ Իր ամենէն ներանձնական առաքինութիւններուն մէջ, որոնք իր կենդանութեան իսկ առարկայ դարձուցին զինքը իր ժամանակակիցներուն անհուն գորովութիւն, զինքը յատկանշող իսկապէս սրտագրաւ գիծն է ճիշդ մեղքին զգացումէն գալարուող խղճմտանքի մը, որ սակայն չէ կորսնցուցած փրկութեան յոյսը։ Ու այդ աղաղակը, որ ջախջախուած հոգիի մը վայելունք է բնաւ, այլ իր անհուճեմէն վերականգնիչ ուղղորդ մը պաղատանքը մանաւանդ՝ որքան յուզիչ՝ նոյնքան և սրտագրաւ է մանաւանդ, շնորհիւ հարուստ երևակայութեան մը պատկերաւիցք բանաստեղծականութեան, որ իր տառապանքի ամենէն զօրաւոր կողմն է։ Բանաստեղծ մըն է արգարեւ ինքը, այս բառին ամենէն լեցունք իմաստովը։ Ատիկա ի յայտ կուգայ լիովին՝ ոչ միայն իր ներբողներուն մէջ և տաղերուն մանաւանդ՝ որոնց մէջ աւետարանական գողարիկ մը առածումներ հովուերգական քաղցրութեան շունչով մը կը զաշնաւորին կարծես, այլ ամենէն աւելի իր աղօթման աստեանին կամ ողբերգութեան մէջ, որ, Աստուածաշունչի հատուկութեան անսպառ շտեմարան, նոյն առանձնաւորութեան բարձրագոյն իմացումներով և կրօնաբարոյական խոկումներով հրաշալկերտուած մատենա մըն է, մէն ի ճշին վրայ պարզելով տեսարանը փոթորկող ծովի մը կոծկոծուող ալիքներուն, որոնց վրայ կամ լուսնական գիշերին մէջէն կը լեցնէ իր լոյսը, կա՛մ այդքաւ արշալոյսին կարմուխներուն մէջէն կը ժպտի ճաճանչազեղ։ Գիրքը կազմող ինչքան և ինչպէս գլուխներէն, որոնք 366 հատուածներու կը ստորաբաժնուին, տարիի օրերուն թիւին հետ խորհրդաւոր յաւկցութեամբ մը կարծես, ահա՛ մէկը

ձեռնով Սրուսադիկի եւ Սամարիոյ յանկարծողական կործանումը նկարագրելու համար գործածեց, սխալ պիտի չլլար կրկնել իմ հոգիիս խորհակումը բացառելու համար։ Վասնզի միջոցեւ ես անկասելով վստահութեամբ անհոգ կը չուէի, նաև անցնիսին անհուն հեռաւորութեանը պատճառաւ՝ հազիւ մտէն անցնելով արկածի պատահականութիւն մը, եւ կարծելով թէ ա՛յ հասած եմ, եւ ահա՛ ամառուան մեջ ձմեռն եմ որ բաբեր հովերով հասաւ, եւ երբեք անգամ չիմենրոյ ընդհարումով ամբոխեց հանդարտութիւնը։ Ու նաւը վայրենի արիւնքներ բաղխումէն խորհակուեցաւ։ Քիսկներու կազմը բայնայուեցաւ։ Բարձր կայմը իր կայմէն խլուեցաւ։ առագասթն թռչաւանը անկարկասելի ծուկներով պատեցաւ։ Ենթին աղուտութիւնը անեմացաւ։ Բաւելու ծառայող առաստաններ խզուեցան։ զլիս գիտարանը վառ ծռեցաւ։ ապաւանդակիկ պարաներ կտրուեցաւ։ խարխիսին ամուրիքներ բաւուեցաւ։ զոյգ մը սուտաւ լուծեց բաժնուեցան։ հետք ուղղող սալները գալարուեցան։ ընկղմեցաւ նախն յասակը, որ հիմն ու հաստարանն է ամբողջ շինուածքին։ ղեկին կազմամբ իսկոյն սուղուեցաւ։ չուելու յարմարութիւնները պակսեցան։ ողբափայտին պատկարանը անմիջապէս կտրուեցաւ։ զիսը յօրինող կապարանները յօռուեցան։ նաւագործ անգործածելի դարձաւ։ նաւուն խելին եղբաւորներ խախտելով թուաւ։ Բազմոցներուն նստարանները ինկան գնացին։ վանդակապատին վայելչութիւնը քանդուեցաւ։ զանաւորակ հանգստարանը սակն ու վրայ եղաւ։ տախտակներուն տարուածքներ իրենց կցորդութենէն անջատուեցան։ պղնձի բեւեռները քանդուեցան։ ու այս ամենուն հետեւանք՝ ողբերու այս յիշատակարանը եղաւ իննի համար։ Նաւուղիը նաւուն զիմարդ գեղեցիկով կ'ողբայ։ ձեռք ծնօթն դաժմ՝ արցունքի գետն կ'իջեցնէ։ Մնացած սակաւաթիւ բեկորները, փոքորուած ծովուն ծիւղներուն ծայրերուն վրայ, խողխողում էակներու պէս, ողորմալիս քայմանով կը հեծնէ։ Այնպէս որ, սրբալ պիտի չլլայ ըսել թէ բարի նաւատեր իր երկնաւոր զօրին հետ, աւխարհի ծովուն մեջ խորհակուած գոյութեանս իմանալի տապանը ողբաց։ Վասնզի բարեգութ Տէրը արարեւ լացաւ իր քաղաւած ազգականին վր-

«Ծովն է ամենէն աւելի նման իմ կեանքին ծիւղներուն։ անբիւ կողակներու յաւանակումներէն հոգիս կը տատան այս առաջարկին վրայ, մարմինս շինուածքն մեզ, ինչպէս նաւակի մը մէջ։ Այն նմանութիւնը զոր նայի մարգարէն պարսիկ հրօսակներուն

բայ, որ մարդկութեան օրինակն էր. լացաւ նոյնպէս ապականուած երուսաղէմին եւ մոլելեմած Յուդային վրայ, որոնց երկուքն ալ բէեւ կորսուեցան այս փնացած ճաշին պէս, իսկ աճոնցմէ մին սնդուռնդին յառաջի հասնելէն վերջը, յոյսին առաւանը ձեռն ունենալով, դէպի անբոյր խաղաղութիւնը ելաւ նորեմն:

Ս. ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Երկրորդ Պահլաւունեաց քահանայապետական տոմարի ամենէն սրբիւրի եւ նոյն ատեն պատկառելի գէմքը. հայր ժողովրդեան, հայրապետ Եկեղեցոյ, վարդապետ կրօնի, մկնիչի, բանաստեղծ, քնար Աւետարանի, սէր՝ ազբիւր անսպառ քաղցրութեան՝ Ժամանակին մէջ, որ իր զարն եղաւ, Բագրատունեաց շիջումի եւ Ռուբինանց ծագումի միջանկեալ շրջանը կազմող այն օրերուն, երբ ազգն համօրէն՝ քաղաքական կորուստներէ իրեն պատճառուած իր սուգին եւ իր շուրջնորդողը լեցնող վտանգներու տուած պակուցումին մէջ՝ դարձեալ նոր թխտամներով կը հեար, իր բարի, խաղաղ, իմաստուն եւ հմայիչ անձը երկրաւոր նախախնամութիւն մը եղաւ իր հօտին համար: Դեռ երիտասարդ եպիսկոպոս, երբայր տոնեալ բազուկը իր կաթողիկոս եղբորը՝ Դրեգոր երկրորդ Վկայասէրի, եւ յետոյ ամենարժան ձեռնասուն ու յաջորդը անոր, ինքն էր որ իր իսկապէս շնորհափայլ տաղանդովն ու շրջանայեցութեամբն հովուեց ու վարեց մեր Սուրբ Եկեղեցին, ոչ միայն քաղաքական երկիւղներէ ահուզողուած՝ այլ նաեւ դաւանական ծուղակներէ շուարած այդ դժուարին ժամանակին մէջ, իր Ընդհանրականը, գլուխ գործող մը հայ Հովիւական աստուածաբանութեան, տիպար նախօրինակը պիտի մնայ Եկեղեցւոյ Հովիւներուն՝ իրենց Հօտին հետ մշակել պարտաւորուած յարաբերութեանց. իր Մատթէի Միկնութիւնը, զոր չէր կրցած աւարտել խոռոն զբաղումներու պատճառաւ, իր ձոյլ արծաթ հայերէնին վրայ կիտուածութեամբ ասկերբանեան ներշնչութեան եւ ամբողջ. իր չափաւ գրուածքները (Յիսուս Որդի, Բան Հաւատոյ, Ներքող Ուայի, որ յառապական ընդլայնումն է Անշաթի նոյն ներքողին, Յաղագս երկնից, այբուբենական

տնագրութեամբ Տաղերն ու Սրահները, Յորդաւանները, Սրբոց Տաղերը, պատմագրական Վիպականութիւններ, Ողբ Եղեթոյ, Դամններ, Առակներ, Երգեր, որոնք ժամապիւրբին գանձերն են, մանաւանդ Սյուտ Անճաղը՝ Տարածելով եւ շարականներ, նոմականեր, եւ այլն ամէնքն ալ արտայայտութիւնն են իր զգացութեան եւ խորհուրդներուն մէջ համակշիռուած հոգիի մը, որ համակ հեղութիւն է իր բարբին մէջ. լրջութիւն՝ իր պաշտօնին ըմբռնութեան մէջ, արթնութիւն եւ կորով՝ գործունէութեան մէջ, խաղաղութիւն յամենայնի, եւ կատարեալ օրբութիւն՝ իր ներքին կեանքին աստուածատես խորացումներուն մէջ. հոգեկան բարիմասնութիւններ՝ զորս այնքան հաւրազաւ եւ այլ տիւրքոսի մը տակ հանրային զգացումը կրցած է խտանել, կռիւով գինքը Շնորհակի: Իր հոգւոյն ճշմարիտ պատկերը կարելի է դիտել իր գրուածքներուն մէջ մի հատուածին մէջ, բայց ինձ կը թուի թէ իր այդ պատկերը կը պահուի ո՛չ այնքան հրապարակուած սա խորհրդածութեան մէջ, զոր կը պարունակէ վերաւորէջ ոճով իրեն ուղղուած նամակի մի իր պատասխանը:

Ահա այդ տողերը.

«Ձիւ եթէ բոլոր լեզուները զովն՝ իմ չունեցած մէկ բարի յաւակութեան համար, հովի ձայն իմ սեպեմ ես բոլոր այդ ըսուածները. ու եթէ մէկը պարտաւէ զիս եւ մեղադրէ այնպիսի բանի մը առիւ՝ որուն համար սակայն խղմեմանքս չի դասապարտեմ զիս, հոգ չեմ ընեմ բնաւ. իսկ եթէ մէկը իմ մասիս գէտ խօսի՝ ունեցած բերուալիւններու վրայ խօսելով, կը ցաւիմ, ոչ թէ խօսելուն այլ զանոնք ունենալու համար»:

Որքան իւրացուցած՝ տարրացուցած ըլլալու է մարդ իր սրտին մէջ Աւետարանի բարոյականը, յայտէս անխռով բայց ուժգին բաւերու մէջ զնեղու համար մաքուր խղճի մը վկայութիւնը:

Սրբոց Թարգմանչաց տոնական խմբանկարը մեր սիրտերը պարտի լեցնել առեւելագոյն սիրով եւ յարգանքով՝ մեր սուրբ եւ խնկելի Թարգմանչաց յիշատակին հանդէպ:

Թ.